

The Socioeconomic Impact of Endowment on Rural Development: A Case Study of Khusf County

Javad Mekaniki¹

Mofid Shateri²

Parisa Ghorbani³

Received: 19/6/2024

Accepted: 10/8/2024

Introduction

Promoting the culture of charitable endowment (known as *waqf* in Iran and the Islamic tradition) and ensuring its continuity is crucial for future generations to benefit from the socioeconomic effects of this phenomenon, which is considered one of the key factors in achieving sustainable development goals. The longstanding and noble tradition of endowment is an essential pillar of the economy, society, religion, and culture in Islamic communities. Throughout history, this tradition has played a significant role in advancing public welfare, and improving the quality of life for Muslims, particularly by promoting knowledge, culture and Islamic education among Muslim nations. From a geographical worldview, the endowment institution has various economic, social, and cultural functions. It has always been regarded as a tool for addressing socioeconomic challenges, reducing poverty and class disparities, and expanding social and economic welfare. Investment in public welfare through endowment contributes to a balanced distribution of wealth and is a key factor in wealth concentration within society. This study aims to investigate the socioeconomic effects of the endowment institution from the perspective of beneficiary households in rural settlements with the highest endowments. The paper addresses this research question:

- ✓ To what extent has endowment influenced the economic and social conditions of rural areas?

1. Associate Professor of Geography, Department of Geography and Rural Planning, Faculty of Literature and Humanities, University of Birjand, Birjand, Iran (Corresponding Author)

Email: javadmikaniki@birjand.ac.ir <https://orcid.org/0009-0008-8108-0116>

2. Associate Professor of Geography, Department of Geography and Rural Planning, Faculty of Literature and Humanities, University of Birjand, Birjand, Iran

Email: mshateri@birjand.ac.ir <https://orcid.org/0000-0002-7218-1002>

3. MA holder in Geography and Rural Planning, Faculty of Literature and Humanities, University of Birjand, Birjand, Iran

Email: parisa.ghorbani13740@gmail.com

COPYRIGHTS

© 2023 by the authors. Published by the General Office of Islamic Culture and Direction southern Khorasan. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Research Methodology

This research is applied and descriptive, using a survey approach. The statistical population includes rural areas in Khusf County that have the highest endowments. According to the latest census data (2015), Khusf County has a population of 27,600, equivalent to 7,492 households. The study's target population consists of 17 villages with a total of 1,740 households, which account for the majority of endowments in the county. The sampling method at the village level was non-probabilistic and purposive, while at the household level, simple random non-probabilistic sampling was used.

After determining the sample size, questionnaires were distributed and completed based on the proportion of households in each village. The questionnaire was researcher-designed, and the items were in the form of a 5-point Likert scale, covering two areas: the impact of endowment on the economic status and its impact on the social status of rural households. The validity of the questionnaire was confirmed by experts in rural planning and development, and Cronbach's alpha was used to ensure the reliability of the measurement tool. Since the obtained values for both the economic and social components were greater than 0.7, the variables of the study were considered reliable. Descriptive statistics (mean, standard deviation, coefficient of variation) were used to analyze the data, and to test the research hypotheses, non-parametric binomial tests and one-sample *t*-tests were employed.

Findings

The frequency distribution of respondents' views on the economic impacts of endowment revealed that, from the perspective of rural households, it has had the most significant economic impact on the renovation and improvement of public spaces in rural areas. According to the majority of respondents, the endowment has moderately influenced agricultural production and has contributed to the stability and sustainability of income among rural households to a moderate degree. Thus, it can be concluded that the economic impact of endowment, according to the individuals in the sample, has been moderate overall. Regarding the social impacts of endowment, the distribution of responses indicated that endowment has significantly contributed to fostering a spirit of charity among rural households. It has played a major role in the establishment of public facilities such as mosques, religious halls (Husayniyya), schools and more. Furthermore, endowment has greatly enhanced the spiritual well-being and sense of trustworthiness among rural households. Overall, respondents rated the social impact of endowment as moderate.

Discussion

The survey results from rural areas in Khusf County indicate that endowment has had a relatively favorable impact on improving the economic and social conditions of rural households. Based on priority rankings according to mean scores and coefficient of variation, the most significant economic impacts of endowment were found in increasing production levels and ensuring job stability and sustainability. In terms of social impacts, endowment has most strongly influenced the enhancement

of charitable spirit among rural households and contributed to the establishment of cultural and social institutions. Overall, both the economic and social components were rated by the local community as having more than moderate influence from endowment on the areas mentioned. This finding aligns with the research conducted by Sadeghi Kakhki (2016), who also explored the economic impact of endowment on development. Moreover, the significant social impact of endowment observed in Khusf County's rural areas is consistent with Karami's (2011) study on the social and cultural functions of endowment and its role in the development of rural areas in the Bisotun region of Kermanshah. Given Khusf County's environmental limitations, the underdevelopment of agriculture and industry, as well as weak economic infrastructure, rural population dispersal, and depopulation, the endowment has largely been able to mitigate the challenges arising from these environmental conditions. It has not only strengthened the financial and economic foundations but has also contributed to the economic sustainability of the rural community. Sustainable development relies on the rational use of resources and ensuring their preservation and use for future generations. In addition to bolstering economic foundations in unfavorable geographical conditions, the endowment institution has significantly contributed to the continued use of sustainable resources. The culture of endowment, as a behavioral model based on altruism and justice, has made a notable contribution over time to sustaining the economic and social life of rural areas, even in challenging geographical environments.

Keywords: Rural Development, Endowment, Khusf County.

References

- Abbasi, A. A. (2020) Tahlil-e naghsh-e moghofehay-e zohaani dar tose-e payedar-e rostaee [Analysis of the role of endowment in sustainable rural development]. *Village and Space Sustainable Development*, 1(1), 39-50. <https://doi.org/10.22077/vssd.2020.3397.1001>. [In Persian]
- Al-Kabisi, O. (1986). *Endowment rules in Islamic Sharia* (A. Sadeghi, Trans.). Mazandaran: Publications of Mazandaran Endowment Department. [In Persian]
- Askari, A. (1999). *Tarh-e tosey-e moghofat ba roykardi eghtesadi* [Endowment development plan with an economic approach]. *Eternal Heritage*, 16, 34-41. [In Persian]
- Askari, M., & Baghdadi, A. (2014). *Asib shenasi-e charchub-e motaleat-e kalbodi-e waqf dar shari-e eslami* [A critical analysis of the framework of physical studies of endowment in Islamic cities]. *Iranian Islamic City Studies*, 5(20), 37-48. [In Persian]
- Bashir, H. (2014). *Farhang-e waqf, mafahim-e bonyadin-e farhange-e eslami* [Endowment culture, fundamental concepts of Islamic culture]. Tehran: Islamic Culture Office Press. [In Persian]
- Bashiri, A., Maryampour, R., Zamani, J., Rajaei, B., & Bagheri, S. (2010). *Hoghogh-e korbordi-e waqf va arazi-e moqofeh* [Applied rights of endowment and endowment lands]. Tehran: Markaz Press. [In Persian]
- Beygi, R. (2002). *Naghsh-e waqf dar toseye-e tamadone-e eslami* [The role of endowment in the development of Islamic civilization]. Tehran: Osveh Press. [In Persian]
- Fallah, M. R., Jaafari, M., & Ebadi, R. (2021). *Erae-e modeli baray-e barasi va taen-e naghsh bar andaze-e doulat dar eghtesad ba taakid bar karafarini-e ejtemae* [The presentation of a model which investigates and explains the role of mortmain properties (waqf) on government size in the economy, with an emphasis on the role of social entrepreneurship]. *Parliament and Strategy*, 27(104), 5-30. [In Persian]
- Falsulayman, M., Hajipour, M., & Arezoomandan, R. (2018). *Diyalictik-e waqf va tosee ba takid bar fazay-e roustae* [The dialectic of endowment and development with an emphasis on the rural environment]. [Paper Presentation]. The First National Conference on The Function of Endowment in Human Development with An Emphasis on Scientific Endowment. <https://civilica.com/doc/963418>. [In Persian]
- Falsulayman, M., Shateri, M., & Sadeghi Kakhki, H. (2018). *Barasiy-e asarat-e eghtesadi, ejtemae va kalbodi-e waqf dar tose-e mahali (motae-e moredi: bakhsh-e kakhk-e shahrestan-e gonabad)* [Investigating the economic, social, and physical effects of endowment in local development: A case study of Kakhk section of Gonabad county]. [Paper Presentation]. National Conference on The Role of Endowment in Human Development with An Emphasis on Scientific Endowment. [In Persian]
- Ganji, M., Niazi, M., & Ehsanirad, F. (2014). *Mosharekat dar omor-e khayriye va waqf, pish daramadi bar tose-e payedar* [Participation in charitable activities and

- endowments: A precursor to sustainable development]. *Socio-Cultural Development Studies*, 3(4), 25–45. [In Persian]
- General Directorate of Endowments and Charitable Affairs of South Khorasan Province. (2021). Statistics and Information Department. [In Persian]
- Hajipour, M. (2024). *Bahrevvari-e moqoufate-e roostae; ayandeh negari-e pishran-e kelidi-e tose-e an dar sharestan-e birjand* [Productivity of rural endowments: Foresight of key drivers for their development in Birjand]. *Journal of Endowment & Charity Studies*, 2(1), 119–138. <https://doi.org/10.22108/ecs.2024.139413.1074>. [In Persian]
- Kalantari Khalilabad, H., Salehi, S., & Rostami, G. (2010). *Naghsh-e tarikhi-e waqf dar sheklgiri-e shahr-e eslami (motale-e moredi shahr-e esfahan)* [The historic role of endowment in the formation of the Islamic city: The case of Isfahan]. *Journal of Studies on Iranian Islamic City*, 1(1), 33–43. SID. [In Persian]
- Karami, S. (2018). *Karkardhay-e ejtemaee va farhangi-e nahad-e waqf dar tose va hal-e masael-e ejtemaee va farhangi, morede-e motale: ostan-e kermanshah* [Social and cultural functions of endowment in developing and resolving social and cultural issues: A case study of Kermanshah province]. (Unpublished master's thesis) University of Birjand, Iran. [In Persian]
- Kussainov, T., & Tokenova, S. (2022). Resource endowment of rural areas: indicators, assessment procedures. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 13(7), 1859-1866. [https://doi.org/10.14505/jemt.v13.7\(63\).06](https://doi.org/10.14505/jemt.v13.7(63).06)
- López Jerez, M. (2022). Factor endowments, vent for surplus and involutory process in rural developing economies. *Economic History of Developing Regions*, 37(1), 50-74. <https://doi.org/10.1080/20780389.2021.1957825>
- Matbaechi Isfahani, S. M. (2012). *Iranshenasi dar jahan-e arab* [Iranian studies in the Arab World]. *Iranian Islamic Studies Journal*, 2(5), 69. [In Persian]
- Pouriamin, S. (2016). *Avamel-e moasser bar kahesh-e sonat-e hasane-e waqf va eraee-e rahkar-e novin jahat-e ehyay-e an* [Factors affecting the decline of the noble tradition of endowment and innovative solutions for its revival]. (Unpublished master's thesis). Refah Institute of Higher Education, Iran [In Persian]
- Riahi Samani, N. (1999). *Chegooneh waqf konim? Nokat-e zarori va rahname-e sabt-e waqf-e jadid* [How to donate? Essential tips and guide for new endowment registration]. *Endowment of Eternal Heritage*, 68(17), 55–65. [In Persian]
- Saadat Mostafavi, S. M., & Sedghi, A. (2012). *Karkardha-e nahad-e waqf dar nezam-e iran va mesr ba takid bar feqh-e eslami* [The functions of the endowment institution in Iran and Egypt with an emphasis on Islamic jurisprudence]. *Research Journal of Social Jurisprudence (Interdisciplinary Jurisprudential Research Journal/Jurisprudential Research Journal)*, 1(2), 65–80. <https://doi.org/10.30497/fiqh.2013.2452>. [In Persian]
- Sadeghi Goldar, A. (2005). *Moghadamey-e bar farhang-e waqf* [An introduction to the culture of endowment]. Tehran: Sa'en Press. [In Persian]
- Sadeghi Kakhki, H. (2015). *Barasie asarat-e waqf dar toseye eghtesadi-ejtemaee va kalbodi-e navahi-e roustae (motalee moredi: bakhsh-e kakhk-e shahrestan-e*

- gonabad*) [Investigating the effects of endowment in the socio-economic and physical development of rural areas: A case study of Kakhk section of Gonabad county]. (Unpublished master's thesis) University of Birjand, Iran. [In Persian]
- Yu, L., Wang, W., Cui, Y., Zhou, W., Fu, Z., & He, L. (2022). Influence of capital endowment on rural households' willingness to pay for rural human settlement improvement: evidence from rural China. *Applied Economics*, 55(34), 3980–3995. <https://doi.org/10.1080/00036846.2022.2120960>
- Zhang, M., Weng, Z., Chen, Z., & Wu, F. (2022). Land Endowment and Parental Educational Investment in Rural China. *Sustainability*, 14(8), 1-14. <https://doi.org/10.3390/su14084563>

مقاله‌ی علمی - پژوهشی

آثار اقتصادی - اجتماعی وقف در توسعه‌ی فضای روستایی

(مورد مطالعه: شهرستان خوسف)

جواد میکانیکی^۱

مفید شاطری^۲

پریسا قربانی^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۳۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۲۰

مشاهده‌ی مقاله‌ی منتشر شده: دوره‌ی ۱۸، شماره‌ی ۳

http://www.farhangekhorasan.ir/article_202293.html

چکیده

نهاد وقف در همه‌ی جوامع به‌ویژه در جوامع مسلمان‌نشین می‌تواند گره‌گشای بسیاری از مشکلات باشد. وقف علاوه بر کاهش هزینه‌های عمومی روستا، سبب تقویت روحیه‌ی مذهبی مردم و شکل‌گیری اماکن عمومی و مذهبی می‌گردد و می‌تواند به توسعه‌ی پایدار در نواحی روستایی نیز کمک کند؛ بنابراین ترویج فرهنگ وقف در بین مردم در برنامه‌ریزی‌های توسعه‌ی روستایی جایگاه ویژه‌ای دارد. پژوهش حاضر به بررسی اثرات اقتصادی و اجتماعی وقف در توسعه‌ی فضاهای روستایی در شهرستان خوسف در استان خراسان جنوبی پرداخته است. این پژوهش به لحاظ هدف از نوع تحقیقات کاربردی و بر مبنای ماهیت و روش از نوع تحقیقات توصیفی - تحلیلی

۱. دانشیار جغرافیا، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران
(نویسنده مسئول) javadmikaniki@birjand.ac.ir

<https://orcid.org/0009-0008-8108-0116>

۳. دانشیار جغرافیا، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران
mshateri@birjand.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0002-7218-1002>

۳. دانش آموخته کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بیرجند، بیرجند
parisa.ghorbani13740@gmail.com

COPYRIGHTS

2023 by the authors. Published by the General Office of Islamic Culture and Direction southern Khorasan. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)
<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

است. روش جمع‌آوری اطلاعات به کمک پرسش‌نامه محقق ساخته بوده و برای سنجش میزان اعتبار پرسش‌نامه از آلفای کرونباخ استفاده شده است. جامعه‌ی آماری شامل ۱۷۴۰ خانوار ساکن در ۱۷ روستای شهرستان است که دارای بیشترین تعداد رقبات وقفی هستند. حجم نمونه از طریق فرمول کوکران ۲۶۶ خانوار برآورد گردید. برای آزمون فرضیه‌های پژوهش از آزمون‌های تی تک نمونه‌ای و دو جمله‌ای در محیط نرم‌افزار spss استفاده شده است. نتایج به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که به‌طور کلی وقف بر بهبود شاخص‌های اقتصادی، نوسازی و بهسازی مکان‌های عمومی برای خانوارهای روستایی تأثیر زیادی داشته است. در بُعد اجتماعی، وقف گسترش روحیه‌ی خیرخواهی و امانت‌داری و تقویت روحیه‌ی دینداری خانوارها، و ایجاد اماکن عام‌المنفعه و نگهداری از آن را سبب شده است.

واژه‌های کلیدی: توسعه‌ی روستایی، وقف، شهرستان خوسف.

مقدمه

وقف یکی سنت‌های حسنه در فرهنگ و تمدن اسلامی است که ثمرات اقتصادی - اجتماعی فراوانی در توسعه‌ی فضاها، جغرافیایی و بهبود عناصر تشکیل دهنده‌ی کیفیت زندگی انسانی و تعمیق روابط سازنده و تعاملات اجتماعی داشته است. وقف در تمامی ادیان به اشکال مختلفی وجود داشته است. در ایران باستان، زرتشتیان براساس تعالیم /وستا، زمین‌های خود را برای ساخت آتشکده‌ها، ارائه‌ی خدمات به زائران و موارد مشابه وقف می‌کردند (عسکری و بغدادی، ۱۳۹۴: ۴۰). ترویج فرهنگ وقف و تداوم آن موجب برخورداری نسل‌های آینده از آثار اقتصادی و اجتماعی به عنوان یکی از عوامل مهم تحقق اهداف توسعه‌ی پایدار است. سنت دیرینه و نیکوی وقف از ارکان مهم اقتصاد، اجتماع، دین و فرهنگ ممالک اسلامی است. این سنت همواره در پیشبرد امور عام‌المنفعه، بهبود سطح زندگی مسلمانان و بویژه در گسترش علم و فرهنگ و آموزش علوم و معارف اسلامی در میان ملت‌های مسلمان نقش بسیار مهمی داشته است. کارکردهای اجتماعی وقف بسیار متنوع و گسترده است. در حقیقت، یک نهاد اجتماعی است و هرچه از این نهاد صادر می‌شود، یک خدمت اجتماعی مستمری است که وابسته به زمان نیست؛ بنابراین هر آنچه از طرف این نهاد انجام می‌گیرد، کارکرد اجتماعی دارد و یک سبک زندگی

اجتماعی را منعکس می‌کند (بشیر، ۱۳۹۳: ۱۰۷). نهاد وقف به عنوان یک پدیده‌ی اجتماعی دارای کارکردهای مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی است و همواره ابزاری برای حل و فصل مشکلات اقتصادی و اجتماعی، مانند کاهش فقر و فاصله‌ی طبقاتی و گسترش رفاه اقتصادی و اجتماعی به حساب می‌آید. سرمایه‌گذاری در امور عام‌المنفعه موجب توزیع متعادل ثروت و سرمایه و عامل اساسی در تمرکز ثروت در جامعه است. شهرستان خوسف دارای ۹۲۴ موقوفه است که ۱۷ روستا (گل، تقاب، شهرستانک، خور، ماژان، خرم، چهکن‌گل، جومیان، روبیات، کاحک، مهدیه، همند، فدشک، کریم‌آباد، زنوک، کوشه‌ی قیص‌آباد، تقی‌آباد) ۵۲۶ موقوفه دارند (اداره کل اوقاف و امور خیریه خراسان جنوبی، ۱۴۰۰). هدف از تحقیق حاضر بررسی آثار اقتصادی - اجتماعی نهاد وقف در فضاهای روستایی این شهرستان است و به دنبال پاسخگویی به این پرسش است که نهاد وقف تا چه اندازه بر وضعیت اقتصادی و اجتماعی فضاهای روستایی تأثیر گذاشته است؟

پیشینه‌ی پژوهش

پژوهش‌های متعددی در خصوص وقف و آثار اقتصادی و اجتماعی آن به سرانجام رسیده که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

حجی پور (۱۴۰۳) به موضوع بهره‌وری موقوفات روستایی به عنوان پیشران‌های کلیدی توسعه‌ی شهرستان بیرجند پرداخته است، براساس یافته‌ها، وضعیت نظام مطالعه‌شده تا حدودی ناپایدار شناخته شد. بین عوامل، حمایت‌گری از بهره‌برداران خرد با سازوکاری نظیر صندوق‌های خرد اعتباری در حکم پیشران دارای بیشترین اثرگذاری مستقیم و حاکم‌شدن رویکرد مدیریت اقتصادی در تمامی سطوح در حکم پیشران با بیشترین اثرپذیری مستقیم در برنامه‌ریزی توسعه‌ی بهره‌وری موقوفات روستایی شهرستان بیرجند شناخته شد. همچنین، در حالت غیرمستقیم بیشترین اثرگذاری مربوط به پیشران راه‌اندازی گروه‌های توسعه روستایی موقوفه‌محور و بیشترین اثرپذیری نیز مربوط به توسعه‌ی کشت محصولات راهبردی و دارای مزیت است.

فلاح و همکاران (۱۳۹۹) در بررسی و تبیین نقش وقف بر اندازه‌ی دولت در اقتصاد با تأکید بر نقش کار آفرینی اجتماعی به این نتیجه رسیدند که برای کوچک‌سازی دولت با وقف، می‌بایست

عوامل اجتماعی شامل آموزشی، فرهنگی و عوامل فرآیندی شامل عمرانی، بهداشت، درمان شتاب‌دهنده‌ی وقف در نظر گرفته شوند و بر نقش کارآفرینی اجتماعی و کوچک‌سازی دولت به عنوان یک متغیر میانجی توجه و تأکید کردند.

عباسی (۱۳۹۹) در پژوهشی به بررسی نقش موقوفه‌های زهان منطقه‌ی قاینات در توسعه‌ی پایدار روستایی پرداخت. نویسنده با اشاره به موقوفه‌هایی که زمان وقف آن مربوط به قبل از تغییر جایگاه سیاسی زهان بوده، بیان می‌دارد که موقوفه‌های زهان در توسعه‌ی روستا به لحاظ فرهنگی، آموزشی و برخی هنجارهای اجتماعی موثر بوده است. نسخ کتب مدرسه‌ی علمیه، وقف کتاب بر آن مدرسه، ساخت و تعمیر مسجد جامع و مساجد محلات مختلف، وقف بر مخارج بناهای عام‌المنفعه نظیر حمام و غسالخانه و نیز توجه به فقرا و غربا همگی حکایت از جایگاه شایسته‌ی موقوفه‌ها در توسعه‌ی روستایی زهان دارد.

فال سلیمان و همکاران (۱۳۹۸) به مطالعه‌ی اثر متقابل وقف و فرآیند توسعه در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی سکونتگاه‌های روستایی پرداخته‌اند. این مسئله در شرایطی که با محدودیت جدی در تأمین منابع و درآمدهای بالقوه برای امر توسعه‌ی روستایی مواجه هستیم و دولت نیز در تأمین شرایط مطلوب به علل مختلف در روستاها ناتوان است، اهمیت دوچندان دارد.

شاطری (۱۳۹۷) در پژوهشی با موضوع نقش کتاب و کتابخانه در توسعه فرهنگی مناطق روستایی به این نتیجه رسید که در متون وقف‌نامه‌های سال‌های ۱۱۹۷ تا ۱۴۱۰ ق بخش اندکی از موقوفات به وقف بر کتاب و کتابخانه اختصاص یافته و عمده‌ی مصارف به تعزیه و سایر امور اختصاص داده شده است. هر چند مصارف وقف بر تعزیه نیز از مصادیق احسن حسنات است و بر مبنای شرایط زمانی و نیاز روز شکل گرفته است، لکن ضرورت عصر حاضر و نیاز فعلی جامعه بیش از هر چیز، به آگاهی و خرد و دانش پویا است.

صادقی کاخکی (۱۳۹۵) در «بررسی اثرات وقف در توسعه‌ی اقتصادی، اجتماعی و کالبدی نواحی روستایی بخش کاخک شهرستان گناباد» به این نتیجه رسید که تأثیر وقف بر شاخص‌های اقتصادی مانند بهبود درآمد و ثروت، توزیع عادلانه‌ی ثروت، توسعه‌ی کارآفرینی، اجاره‌ی زمین و مغازه، افزایش درآمد، تولید کالای استراتژیک، ایجاد مشاغل، اشتغال نیروی بومی، توسعه و

پیشرفت منطقه‌ی سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی، ایجاد فرصت‌های شغلی پایدار زیاد بوده است و تأثیر آن بر بهبود شاخص‌های کالبدی در حد متوسط است.

گنجی و همکاران (۱۳۹۴) به بررسی عوامل موثر بر مشارکت مردم در امور خیریه به‌ویژه وقف پرداخته‌اند. یافته‌های پژوهش رابطه‌ی معنادار و مستقیم بین متغیرهای دینداری، عدالت‌خواهی، انسجام اجتماعی، اعتماد اجتماعی، تعلق، تعهد اجتماعی با مشارکت در امور خیریه و وقف را نشان داده است. همچنین ضرایب رگرسیون چند متغیره نشان داد که از میان عوامل شناخته شده، عامل معنوی، روحیه‌ی عدالت‌خواهی و انسجام اجتماعی حدود ۳۵٪ از واریانس نیکوکاری را تبیین می‌کنند، و متغیر عدالت‌خواهی، بیشترین نقش را در تبیین نیکوکاری دارد.

کرمی (۱۳۹۰) در پژوهشی به بررسی کارکردهای اجتماعی و فرهنگی نهاد وقف و نقش آن در توسعه نواحی روستایی پرداخته است. نتایج تحقیق نشان داد که از نظر آماری تفاوت معنی‌داری بین دیدگاه افراد مورد مطالعه در خصوص تأثیر وقف بر توسعه‌ی فرهنگی نواحی روستایی بخش بیستون وجود دارد. نتایج بیانگر پتانسیل بالای نهاد وقف در حل مسائل اجتماعی و فرهنگی جامعه‌ی مورد مطالعه است.

سلیمی فر (۱۳۷۰) در پژوهشی با عنوان نگاهی به وقف و آثار اجتماعی اقتصادی آن بیان می‌کند که بُعد اجتماعی وقف همچون چتری بزرگ سایه‌ی خود را بر سر تمام نیازمندان و محرومان می‌گستراند و جامعه را از فقر که عامل بسیاری از مفاسد اجتماعی و اخلاقی و سستی ارکان دین است، نجات می‌دهد و به مبحث کمک به هم‌نوعان و یاری رساندن به یکدیگر می‌پردازد. چرا که فقر یکی از موانع عمده‌ی پیشرفت و سعادت انسان و به فعلیت رسیدن قوه‌ها و استعدادهایی است که خداوند متعال برای نیل انسان به کمال موردنظر که هدف آفرینش است، به او داده است.

لوپز جرز^۱ (2022) در پژوهشی با عنوان نقش وقف عوامل تولید در فرایند توسعه‌ی اقتصادی روستاها، چارچوب تحلیلی جدیدی مبتنی بر وقف ارائه می‌دهد که عاملی برای درک رشد در اقتصادهای روستایی بدون تحول ساختاری و بررسی تنوع توانایی کشاورزان در پاسخ به فرصت‌های تجاری جدید است. نتایج نشان داد که اگر راهبردهای اقتصادی دوران استعماری

دنبال شود، موانع بالقوه‌ای برای بهبود بهره‌وری جامعه روستایی فقیر ایجاد خواهد کرد و برای تأمین امکانات آموزشی و سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های اقتصادی و دسترسی به بازار نقش وقف را نمی‌توان نادیده انگاشت.

یو و همکاران^۱ (2022) در تحقیقی با عنوان تأثیر وقف بر تمایل خانوارهای روستایی چین برای بهسازی مسکن به نقش وقف بر تمایل خانوارهای روستایی به پرداخت هزینه‌های بهسازی مسکن روستایی و یافتن راه‌حلهایی برای بهبود اجرای سیستم مدیریت زیست محیطی روستاها پرداخته‌اند و به این نتیجه رسیدند که وقف سرمایه بر تمایل خانوارهای روستایی برای پرداخت هزینه‌های بهسازی مسکن تأثیر می‌گذارد، همچنین سرمایه‌ی اقتصادی و فرهنگی و اجتماعی بر تمایل به پرداخت هزینه‌ها تأثیر مثبت می‌گذارد.

ژانگ^۲ (2022) در پژوهشی با عنوان وقف زمین و سرمایه‌گذاری در آموزش مناطق روستایی چین به بررسی رابطه‌ی بین وقف زمین و سرمایه‌گذاری آموزشی والدین خانوارهای روستایی از دیدگاه نظری و تجربی پرداخت و تأثیر وقف اراضی به روش‌های مختلف را برای بهبود سرمایه‌گذاری در آموزش تحلیل کرد. او به این نتیجه رسید که وقف زمین بر سرمایه‌گذاری آموزشی در مناطق روستایی چین تأثیر می‌گذارد و زمین‌های کشاورزی در مقیاس بزرگ، سرمایه‌گذاری آموزشی را در مناطق روستایی بهبود می‌بخشد.

کاسانف و توکبناوا^۳ (2022) در پژوهشی با هدف مشخص کردن معیشت جوامع روستایی با توجه به بررسی دارایی‌های فیزیکی، طبیعی، مالی، انسانی، اجتماعی آن‌ها، و شناسایی فرصت‌ها و محدودیت‌های کلیدی برای بهره‌وری و مدیریت منابع، و همچنین ایجاد اطلاعات پایه برای نظارت و ارزیابی تأثیر پروژه‌های اجتماعی - اقتصادی در مناطق روستایی کشور قزاقستان پرداخته‌اند. نتایج حاصل از عملیات پیمایشی (شامل ۱۲۰۰ پرسش‌نامه‌ی تکمیل شده) نشان داد که عدم تعادل قابل توجهی در توزیع منابع اقتصادی بین خانوارها وجود دارد. این شرایط به طور عینی مانع رشد توانمندی جامعه‌ی روستایی و مانع توسعه‌ی اقتصادی مناطق روستایی می‌شود. علاوه بر این، هیچ اشکال سازمان یافته‌ای از تعامل اقتصادی خانوارها در منطقه‌ی مورد مطالعه

1. Yu et all

2. Zhang

3. Kussaiynov and Tokenova

وجود ندارد و سرمایه اجتماعی در قالب تعاونی یا سایر اشکال آن، ابزاری قدرتمند برای حل مشکلات اجتماعی و اقتصادی در مناطق روستایی، از جمله در تأمین منابع و ترویج محصولات این مناطق در بازار است.

مبانی نظری

وقف و انواع آن

براساس ماده‌ی ۵۵ قانون مدنی، وقف عبارت است از اینکه عین مال حبس و منافع آن تسبیل شود (بشیری و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۹). مراد از حبس عین «درواقع جدا ساختن موقوفه از دارایی واقف و نگهداشتن عین مال از نقل و انتقال است و مالک دیگر هیچ حقی بر آن مال نخواهد داشت» (سعادت مصطفوی و صدقی، ۱۳۹۲: ۶۷).

موقوفات از دیدگاه اقتصادی به دو دسته‌ی عمده‌ی موقوفات دارای درآمد و موقوفات بدون درآمد تقسیم‌بندی می‌شود. موقوفات دارای درآمد، موقوفاتی هستند که با کاربری‌های مختلفی، مانند تجاری، مسکونی، مزروعی، خدماتی، اداری، صنعتی به صورت اجاره در اختیار افراد قرار می‌گیرند تا در ازای پرداخت مال‌الاجاره از آن بهره‌برداری نمایند. موقوفات فاقد درآمد نیز، موقوفاتی هستند که به دلایل مختلف اشخاص حاضر به اجاره‌ی آن‌ها نمی‌باشند و یا فعلاً در اختیار وقف می‌باشند یا امکان استیجار آن‌ها وجود ندارد و یا مصلحت وقف در عدم واگذاری آن‌ها جهت اجاره‌ی اشخاص است (عسگری، ۱۳۸۹: ۳۶). وقف از منظر اقتصادی به دو دسته‌ی عام و خاص تقسیم می‌شود:

الف) وقف عام

چنانچه عواید حاصل از موقوفه متعلق به گروه یا طبقه معین نباشد، وقف عام نام می‌گیرد، مانند وقف بر فقرا، روضه‌خوانی، اطعام، وقف بر طالب علوم دینی، مساجد و مدارس. وقف عام نیز بر دو گونه است:

- وقف انتفاعی: اگر واقف هدفش به دست آوردن درآمد نباشد و تنها هدف استفاده‌ی عمومی داشته باشد، وقف انتفاعی نام می‌گیرد، مانند وقف بر مسجد، مدرسه .

- وقف منفعتی: در این نوع وقف هدف واقف کسب درآمد از وقف مال است، مانند روضه‌خوانی و تعزیه‌داری برای امام حسین (ع)، اطعام یا تهیه‌ی دارو برای نیازمندان که در این صورت متولی موظف می‌گردد جهت نیت واقف منافع حاصل از موقوفات را در این زمینه‌ها به مصرف برساند.

(ب) وقف خاص

این نوع وقف مخصوص دست‌های خاص می‌باشد و حق انتفاع را برای گروهی خاص در نظر می‌گیرد، مانند وقف بر اولاد (صادقی گلدر، ۱۳۸۵: ۵۰). وقف خاص بخشش عین مال (مانند زمین، باغ، خانه) برای بهره‌بردارن شخص یا اشخاصی خاص از منافع آن مال است. عین مال در صورت وقف خاص، بنا بر نظر بسیاری فقها، از اختیار و ملک مالک خارج می‌شود. به نظر برخی فقها ملکیت این نوع از وقف به فرد یا افرادی منتقل می‌شود که وقف برای آن‌ها انجام شده است.

سیر تاریخی وقف

وقف در دوره‌های قبل از اسلام نیز وجود داشته است، چرا که در آیین ایران باستان و ادیان الهی و رسوم مردم توجه زیادی به نیکی کردن و دستگیری از نیازمندان شده است و این امور در قالب صدقات و نذوراتی جهت ساخته شدن معبد‌ها و آتشکده‌ها بوده است. در این میان موبدان و کاهنان نیز از همین راه تأمین معاش می‌نمودند. از میان ملل قدیم، اقوام آریایی به پیروی از آیین و کیش یکتاپرستی زردشت به کارهای نیک و آبادانی و دستگیری از درماندگان و بینوایان توجه بسیار داشتند. از آنجا که در اکثر ادوار تاریخ ایران باستان دین رسمی، آیین زردشت بوده است و عبادت خداوند یکتا یا همان اهورامزدا در آتشکده‌ها طی مراسمی صورت می‌گرفت؛ لذا در سراسر ایران قدیم نیایشگاه‌هایی به صورت آتشکده‌های کوچک و بزرگ احداث شده است که در این آتشکده‌ها علاوه بر انجام مراسم مذهبی و نیایش، برای خدمات عمومی در سطح جامعه وجود داشته است. هر یک از این آتشکده‌ها به تناسب خود، موقوفاتی داشته‌اند که هزینه‌های آتشکده، موبدان، هیربدان، کاتبان از آن تأمین می‌شد (بیگی، ۱۳۹۱: ۵۱)؛ بنابراین ایرانیان باستان در فرهنگ خود با وقف آشنایی داشتند و همواره قسمتی از اموال خود را به خدایان و معابد می‌بخشیدند. چنانچه در آیین زرتشتی افراد موظف بودند تا یک دهم عایدات خود را صرف کمک به مستمندان و کارهای خیر کنند و بسیاری از افراد نیکوکار زرتشتی تمام اموال یا قسمتی

از دارایی خود را وقف مراسم گاهنبار و خیرات و کمک به فقرا و هم‌کیشان خود می‌نمودند (ریاحی سامانی، ۱۳۸۸: ۷۵). توسعه‌ی وقف در ایران با تصرف زمین‌های «مفتوح‌العنوه»^۱، آغاز شد زیرا این‌گونه اراضی در حکم وقف به حساب می‌آمد. در دوره‌ی خلفای عباسی که به عصر طلایی تمدن اسلامی شهرت دارد، رقبات موقوفه و درآمد آن‌ها در تمام ممالک اسلامی رو به فزونی نهاد و مردم خیراندیش و امرا و وزرا و بزرگان و تجار موقوفات زیادی را برای امور عام‌المنفعه از خود به یادگار گذاشتند (کلانتری خلیل آباد و همکاران، ۱۳۸۹: ۳۶). به‌طور کلی، در تمامی حکومت‌های ایران بعد از ورود اسلام، وقف اهمیت بسیاری داشت. وقف در دوره‌ی صفویه رونق فراوانی یافت و بسیاری از املاک وقف بقاع متبرکه شیعه گردید (همان: ۳۹).

عامل وقف، به سبب اثرات معنوی و مادی، یکی از مولفه‌ها و ارزش‌های والای انسانی است که تحت‌تأثیر جهان‌بینی الهی آیین اسلام شکل می‌گیرد و علاوه بر کارکردهای اجتماعی و اقتصادی آن در زندگی روزانه و فعالیت‌های شهری، از نظر کالبدی نیز نقش بسیار مؤثری در شکل‌دهی به ساخت فضایی شهرها در حکومت‌های مسلمان به‌ویژه شهرهای ایران داشته و دارد. این تأثیر به گونه‌ای است که اگر فضاهای عمومی و عام‌المنفعه در ساختار شهرهای سنتی ایران حذف شود، جز مجموعه‌ای پراکنده و گسسته از مساکن، دکان‌های تجاری و در کل فضاهای خصوصی باقی نمی‌ماند در واقع بسیاری از فضاهای عمومی در شهرهای سنتی ایران که عامل اصلی پیوند مجموعه عناصر تشکیل‌دهنده به یکدیگرند، وقفی می‌باشد.

با روی کارآمدن صفویه در قرن ۱۰ ق، سنت وقف رونق چشمگیری یافت و شاهان صفوی بسیاری از اموال خود را وقف نمودند. اداره‌ی اوقاف نیز به روحانیان مورد نظر حکومت واگذار گردید. متصدی این مقام صدرالصدور، وزیر اوقاف و مستوفی موقوفات خوانده می‌شد. در این سلسله بیش از همه در دوران شاه عباس اول به املاک موقوفه افزوده شد و موقوفات به ثبت رسید. وی تمام املاکش را به چهارده معصوم وقف کرد. وقف‌نامه‌های سلطنتی را شیخ بهاءالدین عاملی می‌نوشت و افراد سرشناسی چون میرداماد و فیض کاشانی به کار اوقاف رسیدگی می‌کردند. در این دوره بیشتر موقوفات بزرگان و دیگر مردمان عادی در جهت اهداف مذهبی به

۱. اراضی که مسلمانان از کفار از طریق جنگ به تصرف درآوردند.

کار می‌رفته است و مراکز آموزشی و عبادی که در این زمان تأسیس می‌گردید، از پشتوانه‌ی مادی اوقاف برخوردار بود و نظام آموزشی شیعه برای اولین بار، قضاتی را در مراکز آموزشی، براساس موضوعات وقف آموزش داد (الکبیری، ۱۳۶۵: ۷۱).

با افول صفویان، وقف دیگر نتوانست شکوفایی گذشته خود را به دست آورد. افغان‌های یاغی تا آنجا که توانستند املاک وقفی را جزء خالصجات و تحت تصرف خود درآوردند؛ قنات‌ها را پر کردند؛ وقف‌نامه‌ها را از بین بردند؛ کاروانسراها و دکان‌ها را تخریب کردند. در حقیقت آنچه که با تدبیر شاهان صفوی حاصل شده بود، با حمله افغان‌ها از بین رفت. دوره‌ی قاجاریه - پس از صفویان - دومین حکومتی است که بر پایه‌ی مذهب تشیع شکل گرفت و به علت غلبه‌ی مذهب در جامعه و حضور پررنگ عالمان دینی، وقف نیز رونق چشمگیری یافت. از آنجا که نظام حکومتی قاجار سنتی بود، اکثر نهادهای دولتی بر مبنای نظام وقف عمل می‌کردند. همچنین طبقات اجتماعی واقفان متنوع بوده و شامل دولتمردان، بازرگانان، بازاریان، روحانیون می‌شد. افراد خیر بر عواید و درآمد موقوفات نظارت داشتند و اداره‌ی آن را بر عهده می‌گرفتند که همین امر بر قدرت این نهاد افزود (مطعبه‌چی اصفهانی، ۱۳۹۲: ۱۴). در عهد قاجار، مانند عصر صفویه، قشرهای مختلف با انگیزه‌های متفاوت وقف می‌کردند. یک قشر مهم زنان بودند که تعداد کثیری از موقوفات کوچک و محلی به‌ویژه در تهران در طول قرن نوزدهم میلادی به نام زنان ثبت شده است.

کارکردهای وقف

در کنار آثار معنوی و تزکیه نفس و دوری از ثروت‌اندوزی و تعلقات مادی واقف، از منظر بیرونی وقف دارای دو کارکرد مهم اقتصادی و اجتماعی است. گسترش مالکیت عمومی و هدایت مالکیت‌های خصوصی به سمت مصالح عمومی و تضمین پایداری درآمد حاصل از موقوفات یکی از مهم‌ترین کارکردهای وقف در عرصه‌ی اقتصادی است. گسترش و تقویت زیرساخت‌های عمومی (مساجد، مدارس، نوانخانه‌ها، بیمارستان‌ها و کلیه مواردی که مصرف عام دارد) موجب ارتقای تأمین رفاه و سطوح برخورداری از خدمات و امکانات زیرساختی می‌گردد. وقف از طریق توزیع مجدد درآمد افراد جامعه را به سمت توازن و عدالت اقتصادی و اجتماعی هدایت می‌کند. در آموزه‌های اسلامی برای باز توزیع درآمدها و ثروت‌ها دو نوع سیاست تکلیفی و تشویقی وجود

دارد. سیاست‌های تکلیفی مانند خمس، زکات، فطریه، کفارات مالی که بر مردم واجب است، آن را بپردازند. صدقه، انفاق، عاریه، قرض و وقف نیز از جمله سیاست‌های تشویقی هستند. هرچند وظایف اصلی دولت‌ها تأمین رفاه نسبی و ارائه‌ی خدمات عمومی در سطوح مختلف است اما به دلیل مشکلاتی که دولت‌ها در تأمین منابع مالی با آن روبرو می‌شوند، وقف می‌تواند به تداوم خدمت‌رسانی و تأمین ابزارهای رفاهی در شرایط ناکارآمدی نظام‌های رسمی عمل نماید. نهاد وقف عامل بسیار مهمی در جلوگیری از تجمع و تمرکز ثروت در جامعه محسوب می‌شود. موقوفات در تأسیس و تداوم حیات نمادها و مراکز فرهنگی و اقتصادی و اجتماعی تأثیر فراوانی داشته و توانسته‌اند در دوره‌های مختلف تاریخ، منشاء حرکت‌های مؤثری باشند.

نهاد وقف می‌تواند با سرمایه‌گذاری در امور عام‌المنفعه مرتبط با هدف‌های امنیت، معنویت، رشد اقتصادی و عدالت که اهمیت ویژه‌ای در اقتصاد اسلامی دارند، به انباشت سرمایه‌ی فیزیکی و انسانی و در نتیجه به رفاه عمومی کشورهای اسلامی کمک کند. ساخت اماکن عمومی مانند مسجد، مدرسه، بیمارستان، جاده‌ها، پارک‌ها، مراکز تفریحی، مراکز تجاری و تأسیس صنایع کوچک و متوسط زودبازده و وقف درآمد آن‌ها برای نیازمندان از مصداق‌های مهم سرمایه‌گذاری در امور عام‌المنفعه است (شاطری و راستی، ۱۳۹۶: ۳۴).

وقف به صورت عینی و گسترش موقوفات در حل بسیاری از مشکلات و معضلات جامعه‌ی روستایی مؤثر است و نقش به سزایی دارد زیرا باعث جاودانه ماندن نام واقف و استمرار این عمل در جامعه‌ی روستایی خواهد شد. توسعه‌ی اقتصادی در وقف از سایر موارد بهتر تجلی می‌یابد. وقتی واقفی مسجد، پل، مدرسه، یا خانه‌ی بهداشتی می‌سازد، هم نوعی خدمت به خلق خدا انجام داده و هم باعث ماندگاری نوجوان و یا جوان روستایی در زادگاهش شده است. بخش بزرگی از موقوفات به مراکز علمی و فرهنگی برمی‌گردد. هنگامی که واقفی زمینش را وقف ساخت مدرسه و یا کتابخانه‌ای در روستا می‌کند، با ساخت این مراکز از یک طرف فرهنگ و آگاهی هموطنانش را افزایش داده و از سویی دیگر در پرورش بزرگان و اندیشمندان که چه بسا به درجات تحصیلی عالی می‌رسند، کمک شایانی کرده است (پوریامین، ۱۳۹۵: ۲۸).

روش تحقیق و محدوده‌ی مورد مطالعه

پژوهش حاضر از لحاظ هدف، کاربردی و از حیث ماهیت، از نوع توصیفی با رویکرد پیمایشی است. جامعه‌ی آماری پژوهش شامل روستاهای دارای بیشترین موقوفات شاخص در نواحی روستایی شهرستان خوسف بوده است. طبق آخرین سرشماری (۱۳۹۵) جمعیت شهرستان خوسف ۲۷۶۰۰ نفر معادل ۷۴۹۲ خانوار بوده است جامعه‌ی آماری این تحقیق (جدول ۱) شامل ۱۷ روستا با تعداد ۱۷۴۰ خانوار بود که بیشترین موقوفات را در سطح شهرستان به خود اختصاص داده است. روش نمونه‌گیری در سطح روستا از نوع غیراحتمالی و عمدی است و در سطح خانوار از روش غیراحتمالی از نوع تصادفی ساده استفاده شده است.

جدول ۱. روستاهای نمونه‌ی تحقیق و تعداد رقبه‌های وقفی در هر روستا

ردیف	نام روستا	تعداد خانوار	تعداد رقبه‌های وقفی
۱	گل	۱۷۵	۷۹
۲	نقاب	۲۹۹	۴۳
۳	شهرستانک	۵۵	۴۱
۴	خور	۱۷۵	۴۰
۵	ماژان	۱۵۱	۳۷
۶	خرم	۳۶	۳۶
۷	چپکندگل	۷۴	۳۳
۸	جومیان	۹۵	۳۰
۹	روبیات	۳۴	۳۰
۱۰	کاخک	۲۰	۲۶
۱۱	مهدیه	۱۶۳	۲۶
۱۲	همند	۵۵	۲۴
۱۳	فدشک	۲۲۷	۲۳
۱۴	زنوک	۱۶	۲۰
۱۵	کریم آباد ماژان	۲۱	۲۱
۱۶	کوشه قیس آباد	۷۲	۲۰
۱۷	تقی آباد ماژان	۷۲	۱۷
	جمع	۱۷۴۰	۵۲۶

حجم نمونه با توجه به اندازه‌گیری واریانس صفت بارز جامعه با استفاده از فرمول کوکران ۲۶۶ خانوار ساکن در ۱۷ روستا به شرح ذیل به دست آمده است:

$$n = \frac{Nt^2 pq}{Nd^2 + t^2 pq}$$

در این فرمول:

N= ۱۷۴۰ (تعداد خانوارهای ساکن در روستاهای شهرستان خوسف که دارای بیشترین

موقوفات بوده‌اند)

t=۱/۹۶ (در سطح اطمینان ۹۵٪)

P: (نسبت وجود صفت در جامعه برای مؤلفه‌ی تأثیر اقتصادی وقف برابر ۰/۴۷)

q: (نسبت عدم وجود صفت در جامعه برای مؤلفه‌ی تأثیر اقتصادی وقف ۰/۵۳)

d=۰/۰۵

n= ۲۶۶ (حجم نمونه‌ی محاسبه شده)

$$n = \frac{1740 \times (1.96)^2 \times 0.47 \times 0.53}{1740(0.05)^2 + (1.96)^2 \times 0.47 \times 0.53} \cong 265$$

پس از مشخص شدن حجم نمونه ، پرسش‌نامه‌ها به نسبت تعداد خانوار هر روستا توزیع و تکمیل گردید، پرسش‌نامه از نوع محقق ساخته و گویه‌ها از نوع ۵ گزینه ای (طیف لیکرت) در دو حیطه‌ی گویه‌های مربوط به تأثیر وقف بر وضعیت اقتصادی و تأثیر وقف بر وضعیت اجتماعی خانوارهای روستایی بوده است . برای روایی پرسش‌نامه از نظرهای کارشناسان و خبرگان حوزه‌ی برنامه‌ریزی و توسعه‌ی روستایی استفاده شد و برای پایایی ابزار اندازه‌گیری، الفای کرونباخ به شرح جدول ۲ در محیط نرم‌افزار spss محاسبه شد. نتایج حاصل با توجه به اینکه مقادیر به دست آمده از ۰/۷۰ بیشتر است، می‌توان نتیجه گرفت متغیرهای تحقیق از پایایی مطلوبی برخوردارند.

جدول ۲. پایایی ابزار اندازه گیری و ضریب آلفای کرونباخ

مؤلفه	تعداد گویه‌ها	ضریب الفای کرونباخ
اقتصادی	۲۶	۰/۹۲۵
اجتماعی	۱۷	۰/۹۴۰

شهرستان خوسف از شمال به شهرستان فردوس، از جنوب به شهرستان نهبندان، از شرق به بخش مرکزی شهرستان بیرجند و از غرب به شهرستان طبس محدود می‌شود. از نظر موقعیت

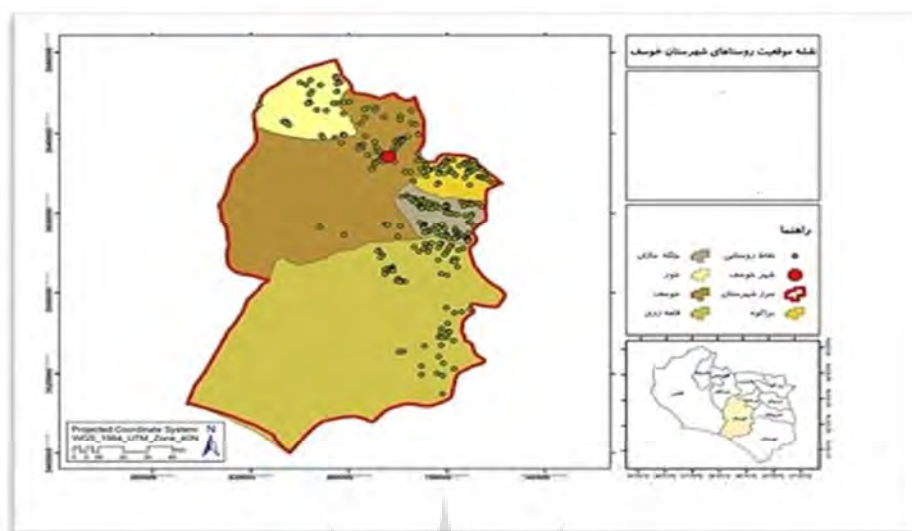
ریاضی این شهرستان بین ۵۷ درجه و ۵۶ دقیقه تا ۵۹ درجه و ۲۲ دقیقه طول شرقی و ۳۱ درجه و ۲۰ دقیقه تا ۳۳ درجه و ۱۲ دقیقه عرض شمالی قرار دارد. وسعت شهرستان ۱۶۰۲۹ کیلومتر می‌باشد. شهرستان خوسف دارای دو منطقه شهری، خوسف و محمدشهر و دو بخش مرکزی و جلگه‌ی ماژان و ۵ دهستان خور، خوسف، براکوه، ماژان، قلعه زری می‌باشد. همچنین تعداد آبادی‌های شهرستان ۲۹۱ آبادی است که از این تعداد ۲۱۴ آبادی دارای سکنه و ۷۷ آبادی خالی از سکنه است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). جدول ۳ تقسیمات سیاسی و تعداد آبادی‌های دارای سکنه و خالی از سکنه شهرستان خوسف را به تفکیک بخش نشان می‌دهد. همچنین نقشه‌ی شماره ۱ نمایانگر پراکنش سکونتگاه‌های روستایی شهرستان می‌باشد

جدول ۳. تقسیمات سیاسی شهرستان خوسف به تفکیک بخش و دهستان

شهرستان	شهر	بخش	دهستان	تعداد آبادی		
				دارای سکنه	خالی از سکنه	جمع
خوسف	محمد شهر	مرکزی	خوسف	۳۶	۷	۴۳
			خور	۱۹	۹	۲۸
	خوسف	ماژان	ماژان	۶۷	۲۳	۹۰
			براکوه	۴۶	۲۲	۶۸
			قلعه زری	۴۹	۹	۵۸
	شهرستان خوسف				۲۱۴	۷۷

(منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نقشه ۱. پراکنش سکونتگاه‌های روستایی شهرستان خوسف

یافته‌های پژوهش

توزیع فراوانی افراد مورد مطالعه براساس ویژگی‌های فردی نشان می‌دهد که ۶۸/۹٪ مرد و ۳۱/۱٪ زن و ۱۱/۷٪ مجرد و ۸۸/۳٪ متأهل بوده‌اند. توزیع سنی افراد نشان داد که سن ۲۳/۷٪ افراد مورد بررسی بین ۲۰ تا ۳۵ سال، ۴۳/۲٪ بین ۳۶ تا ۵۰ سال، ۲۵/۲٪ بین ۵۱ تا ۶۵ سال و ۷/۹٪ افراد بیشتر از ۶۵ سال بوده‌اند. همچنین میانگین و انحراف معیار سن افراد مورد مطالعه به ترتیب رده‌های سنی ۴۵/۷۹ و ۱۳/۲۰ سال بوده است. از نظر متغیر میزان تحصیلات، ۱۰/۹٪ بی‌سواد، ۲۴/۱٪ ابتدایی، ۳۱/۲٪ دیپلم، ۱۵/۴٪ فوق‌دیپلم، ۱۵/۴٪ لیسانس و ۳/۴٪ دارای مدرک فوق‌لیسانس و بالاتر بوده‌اند. شغل اصلی ۲۳/۲٪ افراد کارمند، ۳۵/۲٪ کشاورز، ۲۱/۷٪ شغل آزاد و ۱۹/۹٪ بیکار بوده‌اند.

جدول ۴، توزیع فراوانی دیدگاه‌های افراد پیرامون میزان تأثیرات اقتصادی وقف به همراه میانگین و انحراف معیار و ضریب تغییرات نظرات بیان شده و سپس نتیجه‌ی حاصل براساس مقدار میانگین ذکر گردیده و در نهایت گویه‌ها براساس ضریب تغییرات اولویت‌بندی شده است. براساس داده‌های جدول ذیل می‌توان گفت که از منظر خانوارهای روستایی نهاد وقف در بعد اقتصادی بیشتر بر نوسازی و بهسازی مکان‌های عمومی برای خانوارهای روستایی تأثیر گذار بوده است و از نظر بیشتر پاسخ‌دهندگان وقف تا حد متوسطی در تولید محصولات کشاورزی تأثیر داشته و تا حد متوسطی باعث پایداری و ثبات درآمد در بین خانوارهای روستایی شده است. پس می‌توان نتیجه گرفت که به‌طور کلی از نظر افراد نمونه‌ی مورد بررسی میزان تأثیرات اقتصادی وقف در حد متوسط بوده است.

جدول ۴. توزیع فراوانی دیدگاه‌های افراد پیرامون میزان تأثیرات اقتصادی وقف

متغیر	میانگین	زبان	میانگین	انحراف معیار	ضریب تغییرات	رتبه بر اساس میانگین	اولویت
افزایش سطح تولید	فراوانی	۳	۲۱	۶۵	۱۳۳	۴۴	۱
	درصد	۱/۱	۷/۹	۲۴/۴	۵۰	۱۶/۵	زیاد
پایداری و ثبات درآمد	فراوانی	۳	۳۷	۱۳۴	۸۵	۸	۲
	درصد	۱/۱	۱۳/۹	۵۰/۲	۳۱/۸	۳	متوسط
بهبود وضعیت معیشت خانوار	فراوانی	۳	۴۱	۱۲۵	۸۹	۹	۳
	درصد	۱/۱	۱۵/۴	۴۶/۸	۳۳/۳	۳/۴	متوسط
توانمند سازی خانوار	فراوانی	۱۰	۳۵	۱۳۳	۸۰	۷	۴
	درصد	۳/۸	۱۳/۱	۴۹/۸	۳۰	۲/۶	متوسط
ایجاد شغل جدید	فراوانی	۲	۵۳	۷۵	۱۲۵	۱۲	۵
	درصد	۰/۷	۱۹/۹	۲۸/۱	۴۶/۸	۴/۵	متوسط
تأمین نیازهای اولیه	فراوانی	۷	۴۲	۱۰۴	۱۰۴	۱۰	۶
	درصد	۲/۶	۱۵/۷	۳۹	۳۹	۳/۷	متوسط
رونق فعالیت‌های اقتصادی	فراوانی	۷	۵۰	۱۳۲	۷۱	۷	۷
	درصد	۲/۶	۱۸/۷	۴۹/۴	۲۶/۶	۲/۶	متوسط
توزیع عادلانه‌ی ثروت	فراوانی	۱۴	۳۰	۱۱۲	۱۰۲	۹	۸
	درصد	۵/۲	۱۱/۲	۴۱/۹	۳۸/۲	۳/۴	متوسط
تنوع فعالیت‌های اقتصادی	فراوانی	۱۰	۷۵	۱۳۵	۴۵	۲	۹
	درصد	۳/۷	۲۸/۱	۵۰/۶	۱۶/۹	۰/۷	متوسط
بهبود سطح زندگی خانوار روستا	فراوانی	۱۰	۵۷	۱۱۴	۷۸	۸	۱۰
	درصد	۳/۷	۲۱/۳	۴۲/۷	۲۹/۲	۳	متوسط
سرمایه‌گذار ی در بخش کشاورزی	فراوانی	۱۷	۵۱	۱۳۸	۵۹	۲	۱۱
	درصد	۶/۴	۱۹/۱	۵۱/۷	۲۲/۱	۰/۷	متوسط
	فراوانی	۶	۸۴	۱۰۹	۶۲	۵	۱۲

					۱/۹	۲۳/۳	۴۱	۳۱/۶	۲/۳	درصد	افزایش ثروت خانوار روستا
					۶۲	۸۸	۶۶	۴۹	۲	فراوانی	نوسازی و بهسازی مکان‌های عمومی
۱۳	زیاد	۰/۲۹۲	۱/۰۵	۳/۵۹	۲۳/۲	۳۳	۲۴/۷	۱۸/۴	۰/۷	درصد	کاهش فقر خانوار از درآمد حاصل از موقوفات
					۶	۸۴	۱۰۲	۶۳	۱۲	فراوانی	اشتغال نیروی بومی روستا
۱۴	متوسط	۰/۲۹۷	۰/۹۰	۳/۰۳	۲/۲	۳۱/۵	۳۸/۲	۲۳/۶	۴/۵	درصد	تامین هزینه‌های مسکن برای خانوار روستا
					۳۸	۹۳	۷۵	۵۵	۶	فراوانی	توانمندی مالی زنان
۱۵	متوسط	۳۰۴۷	۱/۰۳	۳/۳۸	۱۴/۲	۳۴/۸	۲۸/۱	۲۰/۶	۲/۲	درصد	کاهش هزینه‌های تولید
					۱	۲۰	۱۳۴	۸۵	۲۶	فراوانی	توسعه کارآفرینی روستایی
۱۶	متوسط	۳۰۴۶	۰/۷۸	۲/۵۶	۰/۴	۷/۵	۵۰/۴	۳۲	۹/۸	درصد	جلوگیری از بیکاری
					۲	۳۹	۱۱۸	۸۹	۱۹	فراوانی	استفاده از بهینه‌های اراضی کشاورزی
۱۷	متوسط	۰/۳۰۹	۰/۸۳	۲/۶۸	۰/۷	۱۴/۶	۴۴/۲	۳۳/۳	۷/۱	درصد	استفاده از روش‌های نوین کشاورزی
					۷	۴۱	۱۱۴	۸۹	۱۶	فراوانی	
۱۸	متوسط	۰/۳۱۶	۰/۸۷	۲/۷۵	۲/۶	۱۵/۴	۴۲/۷	۳۳/۳	۶	درصد	
					۶	۷۸	۱۰۰	۶۶	۱۷	فراوانی	
۱۹	متوسط	۰/۳۱۷	۰/۹۴	۲/۹۶	۲/۲	۲۹/۳	۳۷/۵	۲۴/۷	۶/۴	درصد	
					۳۳	۹۰	۸۱	۵۱	۱۲	فراوانی	
۲۰	متوسط	۰/۳۱۸	۱/۰۵	۳/۳۰	۱۲/۴	۳۳/۷	۳۰/۳	۱۹/۱	۴/۵	درصد	
					۱۱	۵۱	۱۱۸	۶۹	۱۸	فراوانی	
۲۱	متوسط	۰/۳۲۲	۰/۹۳	۲/۸۸	۴/۱	۱۹/۱	۴۴/۲	۲۵/۸	۶/۷	درصد	
					۳	۲۶	۱۱۹	۹۰	۲۹	فراوانی	
۲۲	متوسط	۰/۳۳۲	۰/۸۵	۲/۵۶	۱/۱	۹/۷	۴۴/۶	۳۳/۷	۱۰/۹	درصد	
۲۳	متوسط	۰/۳۳۷	۰/۸۸	۲/۶۱	۰	۴۳	۱۰۷	۸۷	۲۹	فراوانی	

جذب سرمایه خارج از روستا	درصد	۱۰/۹	۳۲/۷	۴۰/۲	۱۶/۲	۰				
سرمایه‌گذار	فراوانی	۲۳	۹۴	۹۳	۵۵	۲	۲/۶۹	۰/۹۱	۰/۳۳۸	متوسط
ی در صنایع دستی	درصد	۸/۶	۳۵/۲	۳۴/۸	۲۰/۶	۰/۷				۲۴
تأثیرات اقتصادی وقف	فراوانی	۰	۴۲	۱۷۶	۴۷	۲	۳/۰۴	۰/۵۳	۰/۱۷	متوسط
	درصد	۰	۱۵/۷	۶۵/۹	۱۷/۶	۰/۷				-

(منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰)

در جدول ۵، توزیع فراوانی دیدگاه افراد پیرامون میزان تأثیرات اجتماعی وقف به همراه میانگین و انحراف معیار و ضریب تغییرات نظرات بیان شده و سپس نتیجه‌ی حاصل براساس مقدار میانگین ذکر گردیده است. در نهایت هم، گویه‌ها براساس ضریب تغییرات اولویت‌بندی شده است. با توجه به جدول ۵ از منظر خانوارهای روستایی نمونه‌ی تحقیق، نهاد وقف تا حد زیادی موجب گسترش روحیه‌ی خیر بودن در میان آن‌ها شده است و در شکل‌گیری اماکن عمومی مثل مسجد و حسینیه و مدرسه تأثیر زیادی داشته است، همچنین تا حد زیادی باعث گسترش روحیه‌ی دینداری و گسترش روحیه‌ی امانت‌داری در بین خانوارهای روستایی شده است. به‌طورکلی افراد نمونه‌ی مورد بررسی میزان تأثیرات اجتماعی وقف را در حد متوسط می‌دانند.

جدول ۵. توزیع فراوانی دیدگاه افراد پیرامون میزان تأثیرات اجتماعی وقف

متغیر	فراوانی	٪	متوسط	زیاد	فراوانی	میانگین	انحراف معیار	تغییرات ضریب	رتبه	اولویت
ارتقای روحیه‌ی خیر بودن در بین خانوارها	فراوانی	۳	۶	۱۰۵	۱۲۲	۳۱	۳/۶۴	۰/۷۵	۰/۲۰۶	زیاد
	درصد	۱/۱	۲/۲	۳۹/۳	۴۵/۷	۱۱۰/۶				۱
شکل‌گیری اماکن عمومی (مسجد، حسینیه، مدرسه و غیره) در روستا	فراوانی	۰	۱۵	۶۱	۸۹	۱۰۲	۴/۰۴	۰/۹۱	۰/۲۲۵	زیاد
	درصد	۰	۵/۶	۲۲/۸	۳۳/۳	۳۸/۲				۲
توزیع عادلانه‌ی امکانات در بین خانوارها	فراوانی	۳	۴۵	۱۴۰	۷۷	۱	۳/۱۰	۰/۷۱	۰/۲۲۹۰	متوسط
	درصد	۱/۱	۱۶/۹	۵۲/۶	۲۸/۹	۰/۴				۳
گسترش روحیه‌ی همکاری و تعاون بین خانوارها	فراوانی	۲	۲۹	۱۲۱	۱۰۰	۱۵	۳/۳۶	۰/۷۷	۰/۲۲۹۱	متوسط
	درصد	۰/۷	۱۰/۹	۴۵/۳	۳۷/۵	۵/۶				۴
تقویت روحیه‌ی معنوی خانوار روستایی	فراوانی	۲	۲۶	۷۲	۱۲۹	۲۸	۳/۶۵	۰/۸۶	۰/۲۳۵۶	زیاد
	درصد	۰/۷	۹/۷	۲۷	۴۸/۳	۱۴/۲				۵
گسترش آموزش در خانوار روستایی	فراوانی	۲	۳۸	۱۰۷	۱۱۰	۱۰	۳/۳۲	۰/۷۹	۰/۲۳۷	متوسط
	درصد	۰/۷	۱۴/۲	۴۰/۱	۴۱/۲	۳/۷				۶
گسترش بهداشت و سلامت خانوار روستایی	فراوانی	۴	۲۹	۹۰	۱۱۸	۲۶	۳/۴۹	۰/۸۶	۰/۲۴۶	متوسط
	درصد	۱/۵	۱۰/۹	۳۳/۷	۴۴/۲	۹/۷				۷
ارتقای امنیت در روستا و محل سکونت	فراوانی	۵	۳۲	۱۲۰	۹۲	۱۸	۳/۳۲	۰/۸۴	۰/۲۵۳۰	متوسط
	درصد	۱/۹	۱۲	۴۴/۹	۳۴/۵	۶/۷				۹
افزایش مشارکت اجتماعی خانوارهای روستایی	فراوانی	۴	۴۳	۱۲۴	۸۵	۱۱	۳/۲۰	۰/۸۱	۰/۲۵۳۱	متوسط
	درصد	۱/۵	۱۶/۱	۴۶/۴	۳۱/۸	۴/۱				۱۰

۱۱	متوسط	۰/۲۵۵	۰/۷۹	۳/۰۹	۸	۶۸	۱۳۷	۴۹	۵	فراوانی	بهبود سطح آموزش زنان خانوار روستایی
					۳	۲۵/۵	۵۱/۳	۱۸/۴	۱/۹	درصد	
۱۲	زیاد	۰/۲۵۹۱	۰/۹۲	۳/۵۵	۳۳	۱۲۵	۷۴	۲۸	۷	فراوانی	گسترش روحیه‌ی امانت‌داری در بین خانوارها
					۱۲/۴	۴۶/۸	۲۷/۷	۱۰/۵	۲/۶	درصد	
۱۳	متوسط	۰/۲۶۵	۰/۷۷	۲/۹۰	۱	۵۴	۱۴۲	۵۹	۱۱	فراوانی	افزایش منزلت اجتماعی زنان
					۰/۴	۲۰/۲	۵۳/۲	۲۲/۱	۴/۱	درصد	
۱۵	متوسط	۰/۲۷۵	۰/۸۳	۳/۰۱	۵	۶۶	۱۳۵	۴۹	۱۲	فراوانی	جلوگیری از تبعیض در بین خانوارها
					۱/۹	۲۴/۷	۵۰/۶	۱۸/۴	۴/۵	درصد	
۱۶	متوسط	۰/۲۸۴	۰/۸۸	۳/۰۹	۱۴	۶۹	۱۱۹	۵۸	۷	فراوانی	فرهنگ‌سازی و افزایش آگاهی خانوار
					۵/۲	۲۵/۸	۴۴/۶	۲۱/۷	۲/۶	درصد	
۱۷	متوسط	۰/۲۸۵	۰/۸۹	۳/۱۲	۱۲	۷۸	۱۲۰	۴۵	۱۲	فراوانی	گسترش مالکیت عمومی بین خانوارها
					۴/۵	۲۹/۲	۴۴/۹	۱۶/۹	۴/۵	درصد	
۱۸	متوسط	۰/۳۰۳	۰/۹۱	۳/۰۰۳	۱۲	۶۵	۱۱۲	۶۸	۱۰	فراوانی	کاهش فاصله‌ی طبقاتی بین خانوارهای روستا
					۴/۵	۲۴/۳	۴۱/۹	۲۵/۵	۳/۷	درصد	
۱۹	متوسط	۰/۳۷۰	۱/۱۵	۳/۱۰	۳۶	۷۰	۶۲	۸۵	۱۴	فراوانی	کاهش مهاجرت روستاییان به شهر
					۱۳/۵	۲۶/۲	۲۳/۲	۳۱/۸	۵/۲	درصد	
	بیشتر از حد متوسط	۰/۱۷۵	۰/۵۸	۳/۳۰	۷	۱۰۵	۱۳۰	۲۵	۰	فراوانی	تأثیرات اجتماعی وقف
					۲/۶	۳۹/۳	۴۸/۷	۹/۴	۰	درصد	

(منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰)

به جهت تعمیم داده‌های گردآوری شده از حجم نمونه به کل جامعه‌ی آماری از آماره‌های استنباطی استفاده می‌شود، اما پیش شرط استفاده از هر نوع آزمون آماری، اطمینان از نرمال بودن/ نبودن داده‌های گردآوری شده است. بدین منظور از آزمون کلموگروف اسمیرنف^۱ استفاده شده است. براساس نتایج جدول ۶ نتیجه می‌گیریم که داده‌های مربوط به مؤلفه تأثیرات اقتصادی وقف، از توزیع نرمال تبعیت می‌کند و داده‌های مربوط به مؤلفه تأثیرات اجتماعی وقف از توزیع

1. Kolmogorov-Smirnov

نرمال تبعیت نمی‌کند؛ بنابراین در تعمیم نتایج داده‌های مربوط به مؤلفه‌ی تأثیرات اقتصادی وقف از آزمون t یک نمونه‌ای و داده‌های مربوط به مؤلفه‌ی تأثیرات اجتماعی وقف از آزمون غیر پارامتری دوجمله‌ای استفاده شده است.

جدول ۶. آزمون کولموگروف اسمیرنوف برای بررسی فرض نرمال بودن متغیرهای تحقیق

مؤلفه‌ها	مقدار آماره آزمون	سطح معناداری	p-value
تأثیرات اقتصادی وقف	۰/۷۶۹	۰/۰۵	۰/۵۹۵
تأثیرات اجتماعی وقف	۱/۴۱۰	۰/۰۵	۰/۰۳۸

(منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰)

آزمون فرضیه‌های تحقیق

فرضیه‌ی اول: نهاد وقف تا حد زیادی موجب بهبود شاخص‌های اقتصادی مورد مطالعه شده است.

- H_0 نهاد وقف تا حد زیادی موجب بهبود شاخص‌های اقتصادی خانوارهای روستایی نشده است.

- H_1 نهاد وقف تا حد زیادی موجب بهبود شاخص‌های اقتصادی خانوارهای روستایی شده است.

جهت بررسی میزان تأثیر نهاد وقف بر وضعیت اقتصادی خانوارهای روستایی محدوده‌ی مورد مطالعه، با توجه به نرمال بودن داده‌های مربوط به این متغیر از آزمون t یک نمونه‌ای استفاده شده است.

جدول ۷، نتیجه‌ی آزمون t یک نمونه‌ای در مورد متغیر تأثیرات اقتصادی وقف را نشان می‌دهد در این آزمون فرض‌های آماری H_0 و H_1 به صورت زیر می‌باشد:

$$H_0: \mu \geq 3$$

$$H_1: \mu < 3$$

با توجه به مندرجات جدول، براساس مقدار sig فرض H_0 پذیرفته می‌شود یعنی تأثیرات اقتصادی وقف در سطح متوسط و بیشتر است یا به عبارت دیگر وقف تا حد زیادی موجب بهبود

شاخص‌های اقتصادی خانوارهای روستایی در محدوده‌ی مورد مطالعه شده است؛ بنابراین فرضیه تحقیق تأیید می‌شود.

جدول ۷. نتیجه‌ی آزمون t یک نمونه‌ای در بررسی فرضیه‌ی اول تحقیق

(در حد متوسط) = ۳ = میانگین فرضی				میانگین نظرات	مؤلفه
sig	آماره‌ی آزمون t	درجه‌ی آزادی	($\mu - 3$)		
۰/۲۰۷	۱/۲۶۴	۲۶۶	۰/۰۴۱	۳/۰۴۱	تأثیرات اقتصادی وقف

فرضیه‌ی دوم: نهاد وقف تا حد زیادی موجب بهبود وضعیت شاخص‌های اجتماعی خانوارهای روستایی مورد مطالعه شده است

- H_0 نهاد وقف تا حد زیادی موجب بهبود شاخص‌های اجتماعی خانوارهای روستایی نشده است.
- H_1 نهاد وقف تا حد زیادی موجب بهبود شاخص‌های اجتماعی خانوارهای روستایی شده است.

جهت بررسی میزان تأثیر اجتماعی وقف با توجه به نرمال نبودن داده‌های مربوط به این متغیر از آزمون غیر پارامتری دوجمله‌ای استفاده شده است.

در این آزمون داده‌ها به دو گروه طبقه‌بندی می‌شوند، "گروه اول شامل پاسخ‌های خیلی کم و کم" و "گروه دوم شامل پاسخ‌های متوسط، زیاد و خیلی زیاد" می‌باشد. فرض صفر در این آزمون بیان می‌کند نسبت پاسخ‌ها در گروه دوم کمتر یا مساوی ۰/۵ است و فرض مقابل که همان ادعای مطرح شده در فرضیه است و نسبت پاسخ‌ها در گروه دوم بیشتر از ۰/۵ است. بنابراین فرض‌های آماری H_0 و H_1 به صورت زیر است

$$H_0: P \leq 0.5$$

$$H_1: P > 0.5$$

با توجه به اینکه در جدول ۸، مقدار sig کمتر از ۰/۰۵ است؛ بنابراین فرض صفر رد می‌شود و فرض مقابل پذیرفته می‌شود. به عبارت دیگر، وقف تا حد زیادی موجب بهبود شاخص‌های اجتماعی خانوارهای روستایی در محدوده‌ی مورد مطالعه شده است؛ بنابراین فرضیه‌ی تحقیق تأیید می‌شود.

جدول ۸. نتایج آزمون دوجمله‌ای در بررسی فرضیه‌ی دوم تحقیق

مؤلفه	گروه	تعداد پاسخ‌های مشاهده شده	نسبت پاسخ‌های مشاهده شده	نسبت آزمون	سطح معناداری	sig
تأثیرات اجتماعی وقف	گروه اول	۱۰	۰/۰۴	۰/۵	۰/۰۵	۰/۰۰۰
	گروه دوم	۲۶۸	۰/۹۶			

بحث و نتیجه‌گیری

نتایج مطالعه‌ی پیمایشی در روستاهای شهرستان خوسف نشان داد که نهاد وقف و موقوفات در بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی خانوارهای روستایی از جایگاه نسبتاً مطلوبی برخوردار است. با توجه به اولویت‌بندی براساس میانگین و ضریب تغییرات، بیشترین تأثیرات نهاد وقف در مؤلفه‌ی اقتصادی، متغیرهای افزایش سطح تولید و ثبات و پایداری شغلی و در مؤلفه‌ی اجتماعی، متغیرهای ارتقای روحیه‌ی خیر بودن بین خانوارهای روستایی و کمک به احداث نهادهای فرهنگی و اجتماعی بوده است و در مجموع از نظر جامعه‌ی محلی تأثیر نهاد وقف در مؤلفه‌های اقتصادی و اجتماعی بیشتر از حد متوسط بوده است، این نتیجه با پژوهش صادقی کاخکی (۱۳۹۵) در بررسی تأثیر وقف بر توسعه‌ی اقتصادی هم‌سو است. نتایج به دست آمده از پژوهش مبنی بر تأثیر زیاد وقف بر بهبود شاخص‌های اجتماعی در نواحی روستایی شهرستان خوسف با پژوهش کرمی (۱۳۹۰) در بررسی کارکردهای اجتماعی و فرهنگی نهاد وقف و نقش آن در توسعه‌ی نواحی روستایی بخش بیستون کرمانشاه نیز مطابقت دارد. با توجه به محدودیت‌های زیست‌محیطی شهرستان خوسف و رونق اندک بخش کشاورزی و صنعت، و همچنین ضعف زیرساخت‌های اقتصادی، پراکندگی سکونتگاه‌های روستایی و تخلیه‌ی جمعیتی روستاها، نهاد وقف تا حد زیادی توانسته است نقصان‌های ناشی از شرایط محیطی را برطرف کند و ضمن تقویت بنیان‌های مالی و اقتصادی به توانمندی و پایداری اقتصادی جامعه‌ی روستایی کمک کند. توسعه‌ی پایدار در گرو بهره‌برداری منطقی از منابع و تضمین حفظ و بهره‌برداری از آن‌ها برای نسل‌های آینده است. نهاد وقف علاوه بر تقویت بنیان‌های اقتصادی در شرایط نامساعد محیط جغرافیایی، به تداوم بهره‌برداری از منابع پایدار نیز کمک شایانی کرده است. فرهنگ وقف در

جایگاه الگوی رفتاری مبتنی بر نوع دوستی و عدالت خواهی در طول زمان به بقای حیات اقتصادی و اجتماعی فضاهای روستایی در محیط جغرافیایی نامساعد کمک درخور توجهی کرده است.

تعارض منافع: هیچ گونه تعارض منافع در این پژوهش وجود ندارد.

منابع

- الکبسی، عبید (۱۳۶۵). *احکام وقف در شریعت اسلام* (ترجمه‌ی احمد صادقی). مازندران: اداره کل اوقاف و امور خیریه.
- اداره کل اوقاف و امور خیریه خراسان جنوبی (۱۴۰۰). *واحد آمار و اطلاعات*.
- بشیر، حسن (۱۳۹۳). *فرهنگ وقف، مفاهیم بنیادین فرهنگ اسلامی*. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- بشیری، عباس، مریم‌پور، رحیم، زمانی، جمشید، رجایی، بهزاد، و باقری، سعید (۱۳۹۰). *حقوق کاربردی وقف و اراضی موقوفه*. تهران: انتشارات مرکز.
- بیگی، روح الله (۱۳۹۱). *نقش وقف در توسعه تمدن اسلامی*. قم: انتشارات اسوه.
- پوریامین، سالومه (۱۳۹۵). *عوامل مؤثر بر کاهش سنت حسنه وقف و ارائه راهکارهای نوین جهت احیاء آن* (پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد مطالعات فرهنگی). دانشکده ادبیات و علوم انسانی، مؤسسه آموزش عالی رفاه، تهران، ایران.
- حجی پور، محمد (۱۴۰۳). *بهره‌وری موقوفات روستایی؛ آینده‌نگاری پیشران‌های کلیدی توسعه آن در شهرستان بیرجند*. *پژوهشنامه مطالعات وقف و امور خیریه*، ۲ (۱)، ۱۱۹-۱۳۸. Doi: 10.22108/ecs.2024.139413.1074
- ریاحی سامانی، نادر (۱۳۸۸). *چگونه وقف کنیم؟ نکات ضروری و راهنمای ثبت وقف جدید*. وقف میراث جاویدان، ۶۸ (۱۷)، ۵۵-۶۵.
- سعادت مصطفوی، سید مصطفی، و صدقی، علی (۱۳۹۲). *کارکردهای نهاد وقف در نظام ایران و مصر با تأکید بر فقه اسلامی*. *پژوهش‌نامه فقه اجتماعی (پژوهش‌نامه میان‌رشته‌ای فقهی/پژوهش‌نامه فقهی)*، ۱ (۲)، ۶۵-۸۰.
- Doi:10.30497/fiqh.2013.2452
- سلیمی‌فر، مصطفی (۱۳۷۰). *نگاهی به وقف و آثار اقتصادی - اجتماعی آن*. مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی.
- شاطری، مفید، و راستی، عمران (۱۳۹۶). *تأثیرات اجتماعی، فرهنگی و سیاسی نهاد وقف در استان مرزی خراسان جنوبی*. *مطالعات فرهنگی - اجتماعی خراسان*، ۱ (۴۵)، ۳۱ - ۵۸.

شاطری، مفید (۱۳۹۷). «نقش کتاب و کتابخانه‌های وقفی در توسعه فرهنگی». بازیابی شده در ۳ مهر ۱۴۰۳، از: www.rasekhoon.ir.

صادقی کاخکی، حسین (۱۳۹۵). *بررسی اثرات وقف در توسعه اقتصادی-اجتماعی و کالبدی نواحی روستایی (مطالعه‌ی موردی: بخش کاخک شهرستان گناباد)* (پایان نامه‌ی کارشناسی‌ارشد رشته‌ی جغرافیا). دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بیرجند، ایران.

عباسی، علی‌اکبر (۱۳۹۹). تحلیل نقش موقوفه‌های زهان در توسعه پایدار روستایی. *روستا و توسعه پایدار/فضا*، ۱ (۱)، ۳۹-۵۰. Doi: 10.22077/VSSD.2020.3397.1001

عسکری، محسن، و بغدادی، آرش (۱۳۹۴). آسیب شناسی چارچوب مطالعات کالبدی وقف در شهر اسلامی. *مطالعات شهر/ایرانی/اسلامی*، ۵ (۲۰)، ۳۷-۴۸.

صادقی گلدر، احمد (۱۳۸۵). *مقدمه‌ای بر فرهنگ وقف*. تهران: سائن.

فال سلیمان، محمود، حجتی پور، محمد، و آرزومندان، راضیه (۱۳۹۸). دیالکتیک وقف و توسعه با تاکید بر فضای روستایی. *اولین همایش ملی کارکرد وقف در توسعه انسانی با تاکید بر وقف علمی*.

فلاح، محمدرضا، جعفری، مهدی، و عبادی، روح الله (۱۳۹۹). ارائه مدلی برای بررسی و تبیین نقش وقف بر اندازه دولت در اقتصاد با تاکید بر نقش کارآفرینی اجتماعی. *مجلس و راهبرد*، ۲۷ (۱۰۴)، ۵-۳۰.

کلانتری خلیل آباد، حسین، صالحی، سیداحمد، و رستمی، قهرمان (۱۳۸۹). نقش تاریخی وقف در شکل‌گیری شهر اسلامی (مطالعه‌ی موردی شهر اصفهان). *مطالعات شهر/ایرانی/اسلامی*، ۱ (۱)، ۴۳-۳۳.

کرمی، ستار (۱۳۹۰). کارکرد های اجتماعی و فرهنگی نهاد وقف در توسعه و حل مسائل اجتماعی و فرهنگی، مورد مطالعه: استان کرمانشاه (پایان‌نامه‌ی کارشناسی‌ارشد رشته‌ی جغرافیا). دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بیرجند، ایران.

گنجی، محمد، نیازی، محسن، و احسانی راد، فاطمه (۱۳۹۴). مشارکت در امور خیریه و وقف، پیش درآمدی بر توسعه پایدار. *مطالعات توسعه اجتماعی - فرهنگی*، ۳ (۴)، ۲۵-۴۵.

مطبعه چپی اصفهانی، سید مصطفی (۱۳۹۲). ایرانشناسی در جهان عرب. نشریه مطالعات ایرانی / اسلامی، ۲ (۵)، ۶۹ - ۸۹.

Kussaiynov, T., & Tokenova, S. (2022). Resource endowment of rural areas: indicators, assessment procedures. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 13(7), 1859-1866. [https://doi.org/10.14505/jemt.v13.7\(63\).06](https://doi.org/10.14505/jemt.v13.7(63).06)

López Jerez, M. (2022). Factor endowments, vent for surplus and involutionary process in rural developing economies. *Economic History of Developing Regions*, 37(1), 50-74. <https://doi.org/10.1080/20780389.2021.1957825>

Yu, L., Wang, W., Cui, Y., Zhou, W., Fu, Z., & He, L. (2022). Influence of capital endowment on rural households' willingness to pay for rural human settlement improvement: evidence from rural China. *Applied Economics*, 55(34), 3980-3995. <https://doi.org/10.1080/00036846.2022.2120960>

Zhang, M., Weng, Z., Chen, Z., & Wu, F. (2022). Land Endowment and Parental Educational Investment in Rural China. *Sustainability*, 14(8), 1-14. <https://doi.org/10.3390/su14084563>